

*Р. Е. Сыздықов, Жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру институтының магистранты
Ғылыми жетекші — А. Қ. Қалиев, қылмыстарды сотқа дейінгі тергеп тексеру
кафедрасының бастығы, полиция полковнигі
(Қазақстан Республикасы ІІМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы)*

СОТҚА ДЕЙІНГІ ТЕРГЕП ТЕКСЕРУ БАРЫСЫНДАҒЫ БҰЛТАРТПАУ ШАРАСЫН ҚОЛДАНУДЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Қазақстан Республикасының қылмыстық іс жүргізулік заңнамасында сотқа дейінгі тергеп-тексеру барысында бұлтартпау шараларын қолдану мен оны жүзеге асырудың ерекшеліктері, қылмысты ашуға және оны әшкерелеу мақсатында мәжбүрлеу арқылы да жүзеге асыруға бағытталған. Осыған орай, қылмыстық-процессуалдық бұлтартпау шаралары азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын шектейтіндіктен, оларға нақты қатаң процессуалдық шаралар қолдану керек. Сондықтан, процессуалдық бұлтартпау шараларын қолдану барысындағы кездесетін қоғамдық қатынастарды реттейтін әдістерді жан-жақты қарастырған жөн.

Бұлтартпау шарасы бүгінгі күннің өзінде ғылыми ойды қажет ететін, өзекті тұстары көп, күрделі процесс болып табылады. Осы тақырыпқа сәйкес өзекті мәселе көтерген Қ. Ж. Капсалямов: «Бұлтартпау шарасы қылмыстық іс жүргізуде тұлғаның құқықтары мен бостандықтарын шектеу сұрақтарымен байланысты болады. Жалпы, мәжбүрлеу процесі жеке адамға қол сұғылмаушылық туралы конституциялық және халықаралық құқықтық ережелерге қарама-қайшы келмейді» деп көрсеткен^{i, 36}.

Дегенмен, сотқа дейінгі тергеп-тексеру барысында мәжбүрлеу қоғамдық қатынастарды реттеудің тиімді құралы болып табылады. Қылмыстық процессуалдық бұлтартпау шарасын қолдануда, қылмыстық сот өндірісінің міндеттеріне жету мақсатында, заң нормасында бекітілген жағдайларда конституциялық құқықтары мен бостандықтарын шектеуді рұқсат етеді.

Қылмыстық құқық бұзушылықты ашу және тергеу барысында, бұлтартпау шарасы процессуалдық талаптарға бағындыру мақсатындағы жеке материалдық және моральдық шектерді қою арқылы ықпал ету болып табылады.

Жалпы, бұлтартпау шараларын қолдану келесідей мақсаттарды алдына қояды — қылмысты тез және толық ашуды қамтамасыз ету, кінәлі тұлғаны анықтау, әрбір қылмыс жасаған тұлға әділ жазаға тартылып және ешбір жазықсыз адам қылмыстық жауаптылыққа тартылмауын заң жүзінде қамтамасыз етуге септігін тигізу. Бірақ та барлық жағдайларда бұл мақсат толығымен орындала бермейді. «Процестік мәжбүрлеу шаралары әрқашанда дұрыс нәтиже береді деп есептегеніміз қате болады. Кез келген қылмысты ескерту шаралары өз мақсатына жетеді, егер заңдылықты қатаң сақтайтын болсақ, бұл көбіне мәжбүрлеу шараларына қатысты» мәселелер көтерілуде^{ii, 272}.

Сонымен, процестік мәжбүрлеу деп қылмыстық сот өндірісінің мақсаттарына кедергісіз жетуге бағытталған, сотқа дейінгі тергеп-тексеруге қатысушыларына ықпал етудің, заң нормаларымен бекітілген, ерекше өзіне тән тәсілдерінен көрініс табатын, қылмыстық іс жүргізудің реттеу әдісін түсінеміз.

Қылмыстық процесте мәжбүрлеу үш нысанда көрінеді: құқықтық тәртіпті қорғау шаралары, превентивтік шаралар, жауапкершілік шаралары. Қорғау шараларына автор міндеттің субъектісіне мәжбүрлі орындатудан тұратын қалпына келтіру санкцияларын қолдануды жатқызады: мәжбүрлі куәландыру, сараптаманы мәжбүрлі түрде жүргізу, мәжбүрлі алу және т. с. с. Превентивтік шаралар күзетпен қамау, күдіктіні ұстау, мүлікке тыйым салу және басқалары — бұл азаматтың құқыққа қайшы тәртібімен және санкция қолдануымен байланысты емес шаралар. Үшінші топқа автор процессуалдық міндеттерді бұзғаны үшін қолданылатын айыптық санкциялар. Бұған мысал ретінде ақша өндіріп алуды айтуға болады^{iii, 168}.

Жоғарыда айтып кеткеннің бәрін ескере отырып, біз процессуалдық мәжбүрлеу деп қылмыстық сот өндірісінің мақсаттарына кедергісіз жетуге бағытталған, қылмыстық іс жүргізу қатынастарының қатысушыларына ықпал етудің, заң нормаларымен бекітілген, ерекше өзіне тән тәсілдеріне көрініс табатын, қылмыстық іс жүргізудің реттеу әдісін түсінеміз. Қылмыстық іс жүргізу әдебиетінде күштеудің мәні, оны қарама-қарсы мағынасы бар, қос категориямен, сәйкестендіру жолымен анықталады. Мәжбүрлеу қылмыстық процесте тұлға еркіндігін қандай да бір формада әрқашанда шектейді.

Қылмыстық-процессуалдық әрекет үшін олар ерекше тән болады. Қылмыстық іс бойынша өндіріс кезінде көптеген билікті процессуалдық шешімдер: тергеуші мен прокурордың қаулысы, бірінші соты, соттардың ұйғарымдары мен үкімдері және жоғарғы тұрған соттардың қаулылары шығарылады. Зандылықтың талаптарын бұзудан келетін әлеуметтік төлемдер өте үлкен, сондықтан да бұндай қылмыстық-процессуалдық бұзушылықтардың алдын алуға бағытталған, оның ішінде теріс салдарды жоюға бағытталған арнайы қалпына келтіруші шаралар қарастырылған. Мұндай шаралардың міндеті: дұрыс емес шешімді жоюға және осы арқылы процессуалдық құқық бұзушылықтан келген зиянды төменгі шекке жеткізу, қылмыстық сот өндірісі бойынша сұрақтардың дұрыс шешілуін және іс бойынша заңды және негізделген шешім шығаруға қамтамасыз ету.

Процессуалдық құқық бұзушыларға жазалаушы қамтамасыз етуші шаралар қолданылуы мүмкін. Мысалы, оған айыпкер күдікті бірінші тағайындалған бұлтартпау шарасы бойынша өзіндіктерін орындамаған жағдайда оған барынша қатал бұлтартпау шарасы ауыстырылады немесе сот мәжілісінің тәртібін бұзған жағдайда сот залына жіберу немесе куәні дәлелді себепсіз шақыртуға келмеген жағдайда алып келу және басқалары жатады. Көрсетілген шаралар құқық бұзушылық үшін қолданылатын және шектеу ретінде қолданылатын жазаның бір көрінісі. Құқыққа қайшы әрекеттердің теріс салдары белгілі бір тәртіпке мәжбүрлеудің құралы ретінде болады және ол іс бойынша ақиқатты қалыптастыратын қылмыстық сот өндірісінің ойдағыдай жүруін қамтамасыз етеді. Бұл жерде айта кететін бір жай, қылмыстық сот өндірісінің ойдағыдай жүруін қамтамасыз ету — бұл процессуалдық мәжбүрлеу шараларын қолданудың жалпы соңғы мақсаты.

ⁱ Капсалямов К. Ж. Уголовно процессуальное принуждение: гарантии, принципы, реализация. — Астана, 2001.

ⁱⁱ Жамиева Р. М. Уголовно процессуальное право Республики Казахстан. Общая часть: Учеб. пос. для вузов. — Караганда, 2014.

ⁱⁱⁱ Уголовный процесс: Учебн. / Под ред. А. М. Баранова, Б. М. Нурғалиева. — Астана, 2013.